

نوع مقاله: پژوهشی - مروری
صفحات ۳۰۸ - ۲۸۵

مفهوم و جایگاه دعا از نظر تلمود و جوادی آملی با تکیه بر تسنیم

محمد کاوه^۱

چکیده

دعا ارتباط انسان با خداست و مبتنی بر مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و تاثیر غیب در شهود است. تدقیق و تعمیق در مبانی فوق‌الذکر در تفاوت جایگاه دعا مؤثرند. سؤال مفهوم و جایگاه دعا در کتاب تلمود و دیدگاه جوادی آملی با تکیه بر تفسیر تسنیم چیست؟

روش کار توصیف اطلاعات کتابخانه‌ای و تحلیل آنهاست. فرضیه ما تفاوت بنیادین بین آندوست.

دستاوردها در تلمود: دلیل دعا، شباهت معنوی انسان در خلقت به خداوند است. انگیزه داعی بیشتر «خواستن» و داعی در نامبردن صفات خدا محدودیت دارد. شکل اولیه دعا تغییر کرده، دعا و نماز واجب عبادی شده است. بخش اعظم الفاظ دعا توسط حکمای سنهدرین در هیجده برکت تهیه شده و تعبیر دعا انسان‌گونه است.

تسنیم: دلیل دعا فقرذاتی حی‌متأله است. انگیزه داعی بیشتر «خواندن» مطرح شده و در نامبردن صفات خداوند محدودیت ندارد. الفاظ دعا نقل سخن معصوم (ع) و معرفت داعی به مضامین آن یقینی و موجب ارتقا معرفت اعتقادی، تربیتی، عبادی و تمایز جایگاه دعا گردیده است.

واژگان کلیدی

دعا، براخا، تفیلا، تلمود، تسنیم.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، ایران.

طرح مسأله

دعا تجلی ایمان داعی به خداوندست. در غالب موارد دعا ابزاری برای ابرام حاجات و گاهی ارتباط عاشقانه با خداست. در دو صورت «خواستن» یا «خواندن» متأثر از سطح معرفت داعیست. و آن به هستی‌شناختی مرتبط است. قوت و ضعف در هستی‌شناختی در جایگاه و نحوه دعا تاثیر دارد.

سوال مفهوم و جایگاه دعا از منظر کتاب تلمود و دیدگاه جوادی آملی با تکیه بر تفسیر تسنیم چیست؟ تشابه و تفاوت آندو چیست؟

در ضرورت موضوع؛ دعا پاسخی به درخواست خداوندست. ادعیه منبع خوبی برای شناخت جایگاه دعا، افزایش بینش الهی، تربیت روح انسان، تأسی به پیامبران الهی و مبنای گفتگو ادیان است.

در یهودیت تلمود بابلی مهم‌ترین کتاب است (هینلز، ۱۳۸۶: ۶۵). کتابی تفسیری، کلامی، اجتهادی و معتبر - به جز فرقه صدوقیان - برای دستیابی به معارف تورات قلمداد می‌شود.

در جهان اسلام به خصوص شیعیان تفسیر تسنیم، برجسته‌ترین کتاب شناخت قرآن، حدیث، کلام، فقه، فلسفه و در تراز تفسیر گران سنگ المیزان - در قلّه تفاسیر شیعی - است.

فرضیه تحقیق تفاوت بنیادین بین دو دیدگاهست. از این رو با مطالعه کتابخانه‌ای به توصیف اطلاعات و تحلیل آن پرداخته می‌شود.

در خصوص پیشینه تحقیق، دعا در قرآن و عهدین اثر محمدجواد شمس و حمداله ادیم در مجله مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی دیده شد. مقاله مشترکات و تفاوت‌ها را بررسی کرده است. یا آداب و شرایط استجاب دعا در کتب مقدس ادیان ابراهیمی، اثر زینب هاشمی در پایگاه جستار یا مضامین ادعیه شیعی و مسیحی، اثر مهراب صادق نیا و فاطمه قربانی در مجله پژوهش ادیان است.

نوآوری مقاله همانگونه که از عنوان ظاهر می‌گردد، در موضوع و در محتوای مقاله است. ساختار مقاله در دو بخش است. ابتدا مبانی معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و

تاثیرگذاری دعا در عالم شهود بیان گشته و سپس مفهوم و جایگاه دعا از منظر تلمود و جوادی آملی با تکیه بر تفسیر تسنیم پژوهش گردیده است.

الف) مفهوم شناسی

«دعا» در لغت از ریشه دَعَوَ به معنای فراخواندن و یاری خواستن از کسی به وسیله صدا و کلام «هو أن تمیل الشیءَ إلیک بصوتٍ و کلامٍ یکون منک» (ابن فارس، ۱۳۹۰: ۲۷۹/۲ و ابن منظور، ۱۴۱۶: ۲۵۸/۱۴)، میل، رغبت و به سوی خدا «الرَّغْبَةُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ» (ابن سیده، بی تا، ج ۲، ص ۳۲۵) و صدا کردن مثل - التَّدَاءُ - یعنی کسی را بانگ زدن و خواندن جز اینکه در نداء بدون اضافه کردن اسم آن شخص مانند آهای، ولی دعاء - بانگ زدن و خواندنی است که پیوسته با اسم طرف - همراه است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۶۷۶/۱).

در اصول الفقه: «طلب موجود دانی از وجود عالی بر انجام کاری با حالت خشوع و تضرع است» (حلی، بی تا: ۹).

در اهل شریعت: «به معنای توجه دادن نظر مدعو بسوی داعی که غالباً با لفظ یا اشاره صورت می گیرد» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴۳۴/۱۱).

در «تسنیم» به معنای مطلق درخواست توجه است مانند «وما دُعَاءُ الْكُفْرِينَ إِلَّا فِی ضَلَالٍ»، برخی مفسران دعا و ندا را مرادف دانسته اند، لیکن ندا اخص از دعا، دعا از فاصله دور و همراه با صیحه است (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۱۳۸/۸). هم چنین ایشان «نماز» به معنای دعا را قبول ندارند. «وجود نماز در ادیان پیشین، امری انکارناپذیر است و چنین نیست که نماز به معنای دعا بوده باشد؛ زیرا خداوند در نخستین پیام به موسای کلیم می فرماید: اِنِّی اَنَا اللهُ لَا اِلَهَ اِلَّا اَنَا فَاعْبُدْنِی وَاَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِکْرِی» (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۸۰/۱۴). یعنی نماز را به یاد من اقامه کن.

در یهودیت دعا، با لفظ «براخا» به معنای شکرگزاری و «تفیلا» - به معنای دعا و نیایش - به کار برده می شود (حییم شختر و جمعی از نویسندگان، ۱۹۹۷: ۱۴۴، ایزیدور اپستاین، ۱۳۸۵: ۱۹۶ و یونس حمّامی و دیگران، ۱۳۸۲، مقطع ابتدایی ۳۳/ و مقطع راهنمایی ۳/).

به نظر می‌رسد معنای دوم، در خصوص مقاله و به معنای مطلق درخواست مناسب‌تر باشد.

ب) مبانی معرفت‌شناختی دعا

منظور از معرفت در اینجا، مطلق علم است. ماهیت دعا، با توجه به هستی‌شناختی دعا عبارت از:

۱. شناخت مدعو و اوصاف او، تاحدودی ممکن است.
۲. ابزار شناخت داعی (حسی، دلی و عقلی)
۳. منابع اعتباری دعا (قرآن و روایات و سخنان علمای دین)
۴. سطوح معرفت داعی (یقینی، تقلید از معصوم، شهودی و....)
۵. موانع معرفت: پیروی از اتباع ظن، غفلت، عجب، تکبر، غرور، حب دنیا، و..
۶. معناداری گزاره‌های دعا.
۷. معرفت بخشی گزاره‌های دعا، زبان دعا واقعیت عینی و در نفس حاضر است
۸. مراتب معرفت مطلوب، خواستن حوائج یا خواندن مدعو

ج) مبانی هستی‌شناختی دعا

مفهوم دعا از معقولات ثانیه فلسفی است که با تحلیل عقلی دارای ساحت مختلف است. اصول و پیش‌فرض‌های مهم هستی‌شناختی دعا به تفکیک واقعی بودن ساحت‌ها عبارتند از:

۱. مدعو
خداوند وجود بسیط و همتایی ندارد (توحید ذاتی)، علم مطلق، قدرت مطلق و خیرخواه محض است (توحید صفاتی). توحید افعالی از آن اوست، اثر بخشی به اصل علیت و دعا سببیت بخشیده است.
۲. داعی
روح‌انسان دارای فقر ذاتی و بعد ادراکی و گرایشی به خدا و ایمان به اوست. هر قدر جنبه شناخت مدعو ناب و دقیق باشد، گرایش به او شدیدتر است.

۳. مطلوب

استجاب مطلوب واقعی و اجمالا به صورت تشکیکی (خواستن و خواندن) است. اصول فوق ارتباط وثیق با معرفت‌شناختی انسان دارد، معرفت ناب داعی و کسب مراتب عالی روح، مطلوب دعا را حق تعالی و ما دون آن، خواستن حاجات قرار می‌دهد.

د) تاثیر غیب در شهود

اصل علیت قانون عقلی، ضروری و فطری - نه به معنای قیاسات معها - است. موجودات امکانی در سلسله علل به واجب الوجود بالذات که هستی او عین ذاتش است، منتهی می‌گردد. بنابراین اصل علیت مرتبط با عالم غیب است. خواه تفسیر اصل علیت رابطه طولی، علت اعدادی یا مظهر توحید افعالی تفسیر شود. دعا، صدقه و مانند آن، آماده سازی علت غیبی در طبیعت را فراهم می‌کنند.

دلایل اثباتی تاثیر غیب بر شهود عبارتند از:

الف) قرآن وعده اجابت دعا را دو به صورت مطلق «مرا بخوانید تا دعای شما را بپذیرم» (غافر، ۶۰) و مقید بیان داشته است «اگر بخواهد، مشکلی را که بخاطر آن او را خوانده‌اید، برطرف می‌سازد» (انعام، ۴۱). عدم تحقق اجابت دعا با وجود فراهم بودن شرایط، به خصوص از سوی خداوند، عمل بیهوده است. هم چنین ترغیب به دعا و تهدید به اعراض از آن «بگو: اگر دعای شما نباشد، پروردگار برای شما ارجی قائل نیست» (فرقان، ۷۷).

کیفیت اجابت دعا گاه مادی و گاهی معنوی است. جنگ بدر گونه‌ای از امداد غیبی در عالم مادی بود «خداوند با هزار ملائکه پشت سرهم مؤمنان را یآوری کرد» (انفال، ۹). و به شکل دیگر در حمراء الاسد ایجاد آرامش روحی در مجاهدین و وحشت در لشکر ابوسفیان بود (همان: ۱۲).

ب) روایات؛ امام صادق (ع) فرمود: دعا سبب دگرگونی آنچه مقدر و مقدر نشده می‌گردد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲/۹۰). زیرا دعا جزء قضا الهی است و خداوند در عالم محو و اثبات آنرا در نظر گرفته است.

ج) تورات؛ دلیل ارسال موسی (ع): ناله‌های بنی اسرائیل به گوش من رسیده است...

حال تو را نزد فرعون می فرستم تا قوم مرا از مصر بیرون آوری (سفر خروج، ۳: ۱۱-۹).

ه) اهمیت تلمود و دعا در یهودیت

«تلمود» به معنای تحصیل، آموزش و از فعل ثلاثی عبری «کَمَد» یعنی «یاد داد»، در اصطلاح خلاصه شریعت شفاهی موسی، حاوی احکام و احادیث یهودیان و تأویل تورات است. تلمود بعد از تبعید یهودیان به بابل در ۵ قرن قبل از میلاد توسط کاتبان (سوفریم)^۱ که مهم‌ترین آنها عزرا بود نگاشته شده است (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۲۲، ادین اشتاین، ۱۳۸۴: ۱۴۷ و توفیقی، ۱۳۸۳: ۱۰۵).

دارای بخش میشنا و گماراست. اولین تلمود، بروشلمی در مدتی کمتر از ۱۰۰ سال پس از تدوین میشنا در بیت المقدس (اورشلیک) توسط معلمان فلسطینی که برجسته‌ترین آنها «ربی یوحانان بن نپاحا» در ۳۹ رساله تدوین گشت. تلمود دوم بابلی است که نزدیک دو قرن پس از تلمود بروشلمی در حدود ۱۵۰۰ سال پیش (۳۲۶۰ عبری) توسط «راو آشه»^۲ (۳۵۲-۴۲۷) و «راوینا»، در ۳۷ رساله در بابل و ایران گردآوری و تالیف گردید. البته از حیث کمیت، گمارای بابلی هفت و هشت برابر گمارای فلسطینی است (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۲۲ و یونس حمامی و دیگران، ۱۳۸۲: ۲۱-۲۰).

در یهودیت هیچ کتابی به اندازه تلمود، بر نظریه و عمل زندگی یهودیان، شکل دهی به محتوا و مضامین معنوی آن و ایفای نقش راهنمای رفتار، تأثیر نداشته است (ادین اشتاین، ۱۳۸۳: ۲۱). حتی بعضی از یهودیان تلمود را بالاتر از تورات تلقی کرده‌اند و کسی که تلمود را رها کرده و فقط به تورات بپردازد، آنرا اهل نجات نمی‌دانند، زیرا اقوال تلمود را افضل از آنچه که در شریعت موسی آمده می‌دانند و می‌گویند: "تورات به منزله نان است و انسان نمی‌تواند در زندگی فقط با نان زندگی کند، و کسی که تورات را بدون

۱ . کسانی که به کتابت تورات و مضامین مذهبی اهتمام داشتند .

۲ . «راو» اصطلاحی برای دانشمندان بابلی در مقابل اصطلاح «ربی» برای دانشمندان فلسطینی که اجازه تعلیم و تدریس دارند. راو آشه به علت مرگ نتوانست تفسیرش را کامل کند لذا، راوینا کار او را در سال ۴۹۹ م به اتمام رسانید (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۲۲-۲۱)

میشنا^۱ و گمارا^۲ بخواند، معتقد به خدا نیست (شلیبی، ۲۰۰۸: ۲۶۶-۲۵۶).

«پراخا» در تلمود غالباً به همراه نماز است «دعا و نماز». در ابتدا «واو» و او مصاحبت به نظر می‌رسد. به مواردی از تلمود اشاره می‌شود.

- ۱- ذات قدوس متبارک مشتاق شنیدن دعا و نماز عادلان و نیکوکاران است. برای چه دعا و نماز نیکوکاران به «پارو» تشبیه شده است؟ دعا و نماز عادلان و نیکوکاران خشم و غضب ذات قدوس متبارک را به رحمت مبدل می‌کند (کهن، ۱۳۸۲: ۱۰۰).
- ۲- حاجات موسی فقط با خواندن دعا و نماز بر آورده شد (همان/۱۰۱)
- ۳- کدام عبادتی است که در دل انجام می‌گیرد؟ دعا و نماز (همان/۱۰۲).
- ۴- دعا و نماز انسان فقط در صورتی مورد اجابت خداوند قرار می‌گیرد که در کنیسه خوانده شود (همان/۱۰۳).

اما از برخی عبارات تلمود نوعی یکسان‌انگاری بین اندو استنباط می‌گردد. مانند:

- ۱- «نباید از ترس اینکه دعا پذیرفته نشود، از خواندن نماز خود داری کند» (همان/۱۰۱).

۲- در قانون نماز گفته شده: وقتی دعا و نماز می‌خوانی، دعا و نماز خواندنت را به عنوان یک کار معین و مقطوع در نظر مگیر. بلکه انرا به عنوان طلب رحمت و الحاح به شمار آور (همان/۱۰۴).

۷- شاگردان ربی الیعرز گفتند: استاد نماز خواندن این شخص بدرازا کشید. ایشان گفت: آیا او نماز خود را بیشتر از نماز موسی سرور ما ادامه داده است که چهل شبانه روز به حضور خداوند دعا کرد و طلب حاجت نمود؟ (همان)

۱. میشنا یعنی تکرار کردن، اشاره به تعلیمات شفاهی دارد که با تکرار کردن، می‌توان فرا گرفت. میشنا مجموعه احکام شرعی تورات منقول مستخرج از «اسفار پنج گانه» تورات مکتوب است. این کتاب به زبان عبری بومی توسط یهودا هناسی (۲۲۰-۱۳۵ م) در قرن دو میلادی تهیه شده و زبان آن با عبری کتاب مقدس فرق دارد (همان، ۱۵-۱۴).

۲. به معنای تکمیل تفسیر، در باره میشناس. دو تفسیر فلسطینی و بابلی وجود دارد. ولی مرجع تفسیر بابلی است

به خصوص این که امروزه بخش اعظمی از دعاهایی که توسط دانشمندان وضع گردیده جزء نماز است (همان/ ۱۰۵).

برخی حاخام‌ها نوشته‌اند: «مجمع کبیر (۳۳۲ ق.م) یک نسخه «نماز» تالیف کرد، دارای هیجده برکت^۱، که بازتاب آمال قوم یهود است. به زبان واحد، در سه زمان معین^۲، در کنیسه^۳، به صورت جماعت^۴، با صدای بلند و دسته جمعی به رهبری شلیخ صبور (نماینده عامه - پیشماز) به قصد واجب قرائت کنند. و از آن زمان به بعد پایه اصلی تمام دعاها و مراسم کنیسه گردید.

دعاهای نماز یعنی شُمونه عِسرِه (هیجده برکت) بنا به دلایلی مانند افزودن دعاهای خاص، بسته به اوقات و مواقع معینی از سال نظیر شَبات و روزهای تعطیل و خشک سالی

۱. اصطلاحاً به آن شُمونه عِسرِه گفته می‌شود. **از نظر محتوایی** به سه برکت و از نظر الزام به دو قسمت - برکت سوم اختلافی است - تقسیم می‌شود. سه برکت آغازین به پاسداشت ایمان اجداد، قدرت خداوند به رستخیز مردگان و فداست و تسبیح خداوند مربوط است. سه برکت پایانی به استغاثه برای برپایی مجدد عبادت در معبد اورشلیم، شکر گزاری و آنچه خیر و تقاضای صلح و آرامش است. دوازده برکت میانی برای حاجات گوناگون شخصی و قومی است: ۱. دعا برای دانش، ۲. توبه و عفو گناهان، ۳. نجات، ۴. شفای بیماران، ۵. موفقیت در کشت و زرع، ۶. گردآوری پراکندگان یهود، ۷. قضاوت عادلانه، ۸. کیفر بد کاران، ۹. پاداش پرهیز کاران، ۱۰. تجدید بنای اورشلیم، ۱۱. بازگشت حاکمیت خاندان داوود، ۱۲. تقاضای برآورده شدن تمامی حاجات.

البته حکیمان سنهدرین در شهر یونه - بعد از تخریب دوم معبد به همت ربان یوحانان شهر یونه را به جای اورشلیم پایگاه علمی و دینی برای یهودیان قرار دادند - تصمیم گرفتند که یک برکت که مبنی بر نفرین بدعت گذاران و خبرچین‌ها بود، بیافزایند. لذا این کار توسط «شموئل کوچک» صورت گرفت و دعا نماز شامل نوزده برکت گردید ولی نام سنتی هیجده گانه حفظ شد (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۱۰۵، ادین اشتاین، ۱۳۸۳: ۱۵۶ و ۱۶۰ و ایزیدور اپستاین، ۱۳۸۵: ۱۹۶-۱۹۵ و سیلمانی اردستانی، ۱۳۸۴: ۲۳۳).

۲. زمان نماز همان زمان برگزاری مراسم قربانی در معبد یعنی صبحگاه، عصر و شامگاه بود (ادین اشتاین، ۱۳۸۳: ۱۵۷).

۳. کنیسه محل دعای دسته جمعی و معبد محل دعای فردی است (همان، ص ۱۵۹).

۴. منظور از جماعت، مذکر بالغ و آزاد است و از نظر جمعیتی بر حداقل نفر اطلاق می‌شد (همان و ابراهام کهن، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

و.... سادگی اولیه خود از دست داده و صورت‌های مختلفی پیدا کرده است (ادین اشتاین سالتر، ۱۳۸۳: ۱۶۱-۱۵۵ و هینلز، ۱۳۸۶: ۶۴۰).

کتاب نماز یهودیان «سیدور» نام دارد که حاوی نمازهای روزانه است. عمران بن میشنا (یکی از کاهنان یهودی) آنرا تقریباً در سال ۸۶۰ میلاد گردآوری کرده است (طارق سویدان، ۱۳۹۱: ۸۶).

آرش آبائی دبیر کتب تعلیمات دینی یهودیان ایران در نشست دعا گفت: امروزه نمازهای سه گانه جایگزین قربانی و دعای کلامی شده است. این دو جنبه کلامی و عملی در زمان حضرت موسی و حتی قبل از اعطای تورات نیز وجود داشته است. بعد از تخریب معبد سلیمان برای دومین بار به تدریج نماز سه گانه جایگزین قربانی شدند که این نماز هم در سه نوبت صبح، بعد از ظهر و شب برگزار می‌شود و البته شکل اولیه نماز یهودیان است. این دعاها برای روزهایی غیر از شنبه و ایام خاص است و نماز روز شنبه و ایام خاص دعاها بیشتری دارد و متن‌های دیگری به آن اضافه می‌شود. نماز یهودیان به سمت غرب به نیت اورشلیم خوانده می‌شود (خبرگزاری بین‌المللی قرآن ۲۱، آذر ماه ۱۳۸۷)

خلاصه اینکه در تلمود نه تنها دعا و نماز از هم جداگانه بیان نشده است. بلکه چون مصنفان بسیاری از دعاها دانشمندان یهودند، به مرور زمان و با تصویب مجمع کبیر دعاها بخش عمده‌ای از نماز را تشکیل داده و به عنوان یک عمل واجب اعلام گشته است.

و) جایگاه دعا در تلمود

با توجه به مطالب «ب»، «ج» و «د» به برخی موارد در تلمود اشاره می‌گردد.

۱. توجه قلبی داعی هنگام دعا، تجلی ایمان او به مدعوست «ایمان به عالیتین وجه هنگام دعا کردن و نماز، خواندن جلوه گر می‌شود» (همان، ۱۰۰). لذا دعای حقیقی چیزی بیش از تلفظ لبان است. نباید تنها دستهایمان را هنگام دعا و نماز بسوی خدا بلند کنیم بلکه باید قلب خود را متوجه خالق جهان سازیم (همان، ۱۰۲)

۲. دلیل دعا، شباهت خلقت انسان به خداوند است. این اصل که انسان شییه خد افریده شده است، اساس تعلیمات در باره وجود اوست (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۸۶).

۳. مطلوب دعا، «خواستن» است «دعا به انسان کمک می‌کند تا غم از دل بزداید و بار

روح را سبک‌تر سازد. حتی گفته شده است: دعا و نماز عادلان و نیکو کاران خشم و غضب ذات قدوس متبارک را به رحمت مبطل می‌سازد» (همان، ۱۰۰).

۴. مبالغه در حمد و ثنای خداوند هنگام دعا ممنوع و شرط اجابت آن در کنیسه است «دعا و نماز فقط در صورتی مورد اجابت قرار می‌گیرد که در کنیسه خوانده شود» (همان، ۱۰۳ و ۱۰۴).

۵. بخشی زیادی از دعاها، توسط دانشمندان یهود^۱ تهیه و محدودیت‌هایی در:

۱-۵- کم و زیاد برکات؛ یهودیان لیبرال با احساس کمبود در دعا یک برکت به برکات ۱۸ گانه اضاف و تغییر در این آئین و دعاها کردند (ادین اشتاین، ۱۳۸۳: ۱۶۰ و آرش ابائی در نشست علمی دعا در ۲۱ آذر، ۱۳۸۷).

۲-۵- محدودیت و ممنوعیت مبالغه در حمد و ثنا پروردگار؛ «مبالغه و زیاده روی در حمد و ثنای خداوند هنگام خواندن دعا و نماز، قبیح است. شخصی در حضور ربی حینا به جلوی «توا»^۲ فرو آمد و هنگام ادای نماز چنین گفت: ای خدای بزرگ، جبار، سهمناک، نیرومند، توانا، ترسناک، قوی، دلیر، حقیقی و عزتمند. ربی حینا صبر کرد تا او نماز را خاتمه داد و آنگاه به وی گفت: آیا همه مدح و ثنای پروردگار را تمام کردی؟ غرض از برشمردن همه این صفات چه بود؟ ما در نماز فقط سه صفت «بزرگ»، «جبار» و «سهمناک» را به خداوند نسبت می‌دهیم. و اگر موسی سرور ما این سه صفت را در تورات ذکر نکرده بود، نمی‌توانستیم آنها را بر زبان آوریم (تثنیه، ۱۰: ۱۷) و اعضای کنست هگدولا (انجمن کبیر)^۳ آن را در متن نماز ما وارد نکرده بودند، نمی‌توانستیم آنها را بر زبان آوریم و تو به برشمردن این همه صفات مبادرت کردی؟ (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۱۰۴).

۱. مصنفان بسیاری از دعاها، که اکنون بخشی از نماز شده‌اند، همان دانشمندان تلمود هستند (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۱۰۵).

۲. «توا» گنجینه بزرگی که در وسط کنیسه قرار دارد و پیشنهاد برای خواندن نماز جماعت جلوی آن می‌ایستد و هنگام لزوم، طومار تورات را روی آن می‌گذارد و از روی آن می‌خواند (ابراهام کهن، ۱۳۸۲: ۱۰۴).

۳. قسمت اعظم نمازهای متداول امروز را انجمن تدوین کرده‌اند.

در صورتی که ادب عبودیت اقتضا می‌کند که انسان پروردگار خویش را بسیار زیاد حمد و ثنا گوید. زیرا نعمات اعطایی او نامحدود و غیر قابل شمارش است. همچنین این عمل مقدمه‌انس بیشتر با خداست. البته به لحاظ منطقی اعتبار انجمن کبیر از قضایای مشهوره و یقین آور نیست.

۳-۵- مهم‌ترین محتوای نماز و قلب عبادت همان دعاها نماز به خصوص ۱۲ برکت میانی است^۱ که به حاجت‌های عمومی و خصوصی یهودیان اختصاص یافته^۲ و کمتر جنبه معرفت بخشی در اسمای حسنی، صفات علیا خداوند و معارف الهی دارد.

۴-۵- تعابیر دعا، انسان انگارانه است^۳. همین امر ممکن است در عدم احساس خضوع، خشوع، بی روحی دعا و عدم ارتباط پویای متقابل بین خالق و مخلوق مؤثر است.

۶. در «آگادا»، به منظور الگو بخشی در دعا بیشتر داستانهای «ربی» نقل شده^۴ تا داستان موسی (ع) و سفیران الهی. تلمود به «دعای خواستن» موسی در سه مورد اشاره (ع) دارد.^۵

خلاصه در تلمود به مبانی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی دعا کمتر توجه شده و دعا نقش محدودی در دانش افزایی معرفت‌های ناب الهیاتی داشته و مساله بیشتر فقهی است.

۱. دعا برای دانش، توبه، عفو گناهان، نجات، شفای بیماران، موفقیت در کشت و زرع، گردآوری پراکندگان یهود، قضاوت عادلانه، کیفر بد کاران، پاداش پرهیز کاران، تجدید بنای اورشلیم، بازگشت حاکمیت خاندان داوود (ادین اشتاین، ۱۳۸۳: ۱۵۶).

۲. این موضوع احتمالاً مرتبط با دیدگاه خدای شخصی در یهودیت است. تورات: هیچ قومی، هر قدر هم که بزرگ باشد مثل ما خدایی ندارد که در بین آنها بوده، هر وقت او را بخوانند فوری جواب دهد (تثنیه، ۷:۴).

۳. سخن از خدا به عنوان پدر، شاه و با عناوینی چون خشمگین، خوشحال، و به عنوان کسی که جهانی می‌آفریند و از آفریده‌اش ملول می‌شود،..... به جز کتاب مقدس، نوشته‌های تلمودی؛ مخزن عمده افکار انسان انگار در نماز نامه سنتی یهودیان است (آنترمن، ۱۳۸۵: ۴۰). و حال آنکه خدا، یک مفهوم فلسفی است. و مقتضای احتیاط متدین، تنزه خداوند از تعابیر لایق انسانی است.

۴. یونس حمامی و دیگران، ۱۳۸۲، سال دوم نظام جدید آموزش متوسطه، ص ۲۱.

۵. دعای موسی برای انصراف خود از پیامبری (خروج، ۱۳:۴)، شفای خواهرش میریام (اعداد، ۱۲:۱۳) و نجات قوم از هلاکت (تثنیه، ۹:۲۵).

ز: اهمیت تسنیم و دعا در اسلام

نام تفسیر تسنیم بر گرفته از نام چشمه‌ای در بهشت است (مطففین، ۲۷). سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی کنفرانس اسلامی آیسيسكو در سال ۱۳۸۵ آن را به عنوان «تحقیق برتر در عرصه مطالب عالی اسلامی و قرآنی» برگزیده است.

این تفسیر به سبک تفسیر المیزان و تقریباً در تراز آن منتهی به زبان فارسی است. این تفسیر چهار مرحله تفسیری برای هر آیه که عبارتند از: گزیده تفسیر، تفسیر آیه، لطایف و اشارات، و بحث روایی، در نظر گرفته که شیوه جدیدی است

در این تفسیر توجه به شبهات جدید کلامی، موضوعات اجتماعی و سیاسی مانند پلورالیسم دینی، سکولاریسم، داروینیسیم، علم و دین، علم دینی، ولایت فقیه و نقش آن در حکومت دینی و پاسخ به آنهاست.

در قرآن مجید و آژه «دعا» از نماز (صلوة) جداست. گرچه «صلوة» در لغت عرب به معنای دعاست و در قرآن مجید نیز یک مورد برای دعا و اثر دعا - آرا/مش - به کار رفته است (توبه، ۱۰۳). اما لفظ صلوة در حقیقت «حقیقت شرعی» است که پیامبر اسلام (ص) آن را برای نماز وضع کرده است.

دعا در اسلام از نظر فقهی عملی مستحب است و منابع آن قرآن مجید و سخنان معتبر و مقبول از گفتار پیامبر اسلام (ص) و ائمه معصومین (ع) است. لذا دارای الفاظ مناسب و معانی عالی در هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، اعتقادی، انسان‌شناسی و... است. رویکرد دعاها بیشتر جنبه نفسی (خواندن) دارد^۱. ولی در مجموع کارکردهای دعا، پاسخ مثبت به دعوت خداوند است (غافر، ۶۰ و فرقان، ۷۷)، علاوه بر این فضیلت، دعا عبادت است و در عبادت، اخلاص شرط است.

از اینکه در اسلام برای دعا ساعت خاصی واجب نشده است، مطلوبیت مستمر دعا، اخلاص در زندگی روزمره استنباط می‌گردد و قابلیت توجیه عقلی دارد، مخلوق فقیر و

۱. پیامبر اسلام (ص) در کاربرد دعا در خواستن، به اباذر فرمودند: دعا به اندازه نمک طعام کافی است (حر عاملی، ۱۴۰۹، ق: ۱۴/۷).

وابسته، برای زندگی نیازمند «آن» به «آن» به خداوند و درخواست و خواندن اوست. بلکه دوری از او سرنوشت بدی برای او رقم می‌زند «ادعونی استجب لکم ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهنم داخرین» (غافر، ۶۰).

امام باقر(ع) در مورد کلمه «عبادتی» در آیه بالا فرمودند: دعا یکی از مصادیق عبادت به معنای پرستش و بالاترین عبادت است «هو الدعاء، وأفضل العبادۃ الدعاء» (حر عاملی، ۱۴۰۹.ق: ۲۳/۷).

پیامبر اکرم(ص) دعا را چنین بیان داشته است «الدعاء سلاح المؤمن، و عمود الدین، و نورالسموات و الارض» (علی بن موسی، ۱۴۰۶.ق: ۶۵). یعنی این که خداوند این ویژگی را در دعا قرار داده است تا دعا نور روشن و روشنگر انسان در زندگی‌اش باشد.

انسان به وسیله محتوای دعایی مانند جوشن کبیر^۱ - توسط جبرئیل به پیامبر اسلام تعلیم داده شد - تقریباً با هزار اسم از اسمای حسناى الهی که توحید ناب را ارائه می‌دهد و در زیارت جامعه^۲ با امام شناسی، آشنا می‌شود؛

دعاهایی مانند عرفه^۳ و کمیل^۱ با مطالب عالی آن، در صورت مراقبه انسان را از

۱. آخرین فراز پایانی دعای جوشن کبیر چنین است «ای بردباری که شتاب نمی‌کنی، ای بخشنده که بخل ندارى، ای راست و وعده‌ای که خلاف نمی‌کنی، ای بخشنده که خسته نمی‌شوی، ای چیره‌ای که شکست ناپذیری، ای بزرگی که در وصف ننگنجی، ای دادگر که در حکمش ستم نکند، ای توانگر که درویش نشود، ای بزرگی که کوچک نشود و ای نگهبانی که غفلت نکند.

۲. امام علی نقی(ع) به شیعیان چنین آموزش داد. به برکت وجود امام معصوم انسانها از دام الحاد، بت پرستی و شرک در امان می‌مانند «بکم أخرجنا الله من الذل... وأنقذنا من شفا جرف الهلکات و من النار. - در سایه وجود شما اهل بیت(ع) است که باران می‌بارد و به برکت وجود شماست که آسمان در اوج خود بر زمین نمی‌افتد تا ویران شود. همه اینها به اذن و اراده الهی است و در سایه وجود شما همت‌ها و تلاش‌ها به نتیجه می‌رسد و بدی‌ها و مصائب زدوده می‌شود. «وَبِكُمْ يُنْزَلُ الْغَيْثُ وَبِكُمْ يُمَسِّكُ السَّمَاءُ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَبِكُمْ يُنْفَسُ الْهَمُّ وَيَكْشِفُ الضُّرُّ».

-هم چنین امامان معصوم در کارهای فقهی، حقوقی و اخلاقی دنیا طبق دستور الهی عمل می‌کنند «لَا يَسْقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» (انبیاء، ۲۷-۲۶).

۳. امام حسین(ع) چنین می‌فرماید: انت الذی کفیت، انت الذی هدیت، انت الذی عصمت، انت الذی

وسوسه شیطان در امان نگه می‌دارد. از این جهت دعا مانند نماز مصداق دیگری از ستون دین است.

خلاصه این که الفاظ و عبارات دعا در اسلام توسط معصومین (ع) بیان گشته و محتوای آن موجب ارتقا بینش مؤمنان می‌شود.

ح) جایگاه دعا در تسنیم

در تسنیم واژه دعا به دلیل قاعده اطّراد با صلوة، به معنای نماز مرادف نیست «لفظ صلوة در قرآن بیش از ۸۰ مورد به معنای نماز به کار رفته است» (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۱۶۴/۴). دعا از مصادیق عبادت و موجب تقرّب عابد می‌گردد (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۴۰۱/۹).

و از نظر اتقان منابع معرفت‌شناسی دعا، محتوای ادعیه مأثور از معارف و حیانی قرآن حکیم مستفاد شده است (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۲۶/۶ و ۲۳۱).

مفسر تسنیم دلیل و ضرورت دعا را در انسان‌شناختی دینی، خداشناختی، جهان‌شناختی و معرفت‌شناسی بیان داشته است.

وی دلیل دعا را، خداپرستی و خدا خواهی انسان دانسته «طبق قرآن، حدّ نهایی انسان که داوری فصل‌اخیر اوست، «حی متألّه» است» (جوادی آملی، تفسیر انسان به انسان، ۱۵۰/۱۳۸۴) هم چنین دعا را مصداق توحید عملی و تجلّی توحید نظری می‌داند «یکی از مصادیق بارز و تامّ توحید عملی، دعاست که در روایات از آن به «مخّ العبادة» تعبیر شده است (جوادی آملی، ۱۳۸۳/ب/۵۴۲). بنابراین انسان در کسب معرفت و تربیت ربوبی به دعا نیازمند است.

سترت، انت الذی غفرت، انت الذی اقلت، انت الذی مکنت، انت الذی اعزرت، .. انت شفیت، انت الذی عافیت...

۱. امام علی به کمیل بن زیاد نخعی تاثیر گناه در تبدیل نعمت به نعمت و نزول بلا را چنین آموزش می‌دهد: اللهم اغفر لی الذنوب التي تنزل النقم، اللهم اغفر لی الذنوب التي تغیر النعم، اللهم اغفر الذنوبی التي تحبس الدعاء، اللهم اغفر الذنوبی التي تنزل البلا.

۱. معرفت بخشی داعی

دستورالعمل بهره‌مندی بیشتر از دعا عبارتست از:

۱-۱. دعا حتی در اقامه نماز - آیات ۷-۶ با نام و حمد الهی آغاز می‌شود.^۱ «داعی با ذکر حمد، ثنای و اقتران به اسمای حسناى خدای دعا را شروع کند» (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۳۶/۷).

سؤال آیا هنگام دعا در ذکر صفات خداوند مانند تلمود محدودیت به کارگیری وجود دارد؟ با توجه به حیّ متألّه بودن انسان، محدودیتی برای ذکر صفات خدا نیست «در دعای جوشن کبیر هزار (یا هزار و یک) اسم برای خدا ذکر شده است» (جوادی آملی، ۱۳۸۳ ب/۲۳۲).

۲-۱. مضامین، زمان دعا و حالت داعی. قرآن و ادعیه معصومین (ع) منابع مورد اعتبارند. امام سجّاد با خدای قاهر و فراگیر در سحرگاه با حالت گریه و مخفی ارتباط برقرار می‌کرد: *اللّهم انّی أسئلك من قدرتك بالقدرة الّتی استطلت بها علی کلّ شیء، و کلّ قدرتك مستطیلة، اللّهم انّی أسئلك بقدرتك کأها.*

مفسّر تسنیم از نجات آل لوط در وقت سحر (قمر، ۳۴)، تعویق طلب استغفار حضرت یعقوب برای فرزندان خود به سحر (یوسف، ۹۷) و آیه اسحار (ذاریات، ۱۸)، برای «وقت سحر فضیلت، حرمت و برکت خاص قایل است» (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۳/۳۵۰ و ۳۵۹). و از آیه شریفه «ادعوا ربکم تضرعا و خفیة انه لا یحب المعتدین» (اعرف: ۵۵) حالات تضرع، مخفی و آهسته خواندن دعا به دست می‌آید «نه فریاد کشیدن، چون ادب ذکر خدا این است که تا می‌توانیم باید آرام و آهسته و کمتر از جهر به یاد او باشیم» (جوادی آملی، ۱۳۸۸ الف: ۳۵۹).

۳-۱. سلوک داعی؛ کوشش معنوی داعی جهت تقرّب لازم است. همانطور که تائب در توبه می‌کوشد، تا مدعو درخواستش را گوش دهد و آنرا اجابت کند. دعا مانند توبه

۱. در دعاهای صحیفه سجّادیه تقریباً یک پنجم (ده دعا) با حمد و ثنای خداوند، سیزده دعا با ندای یکی از اسمای الهی و سی و هفت دعا با حذف یاء ندا با «اللهم» شروع شده است.

محفوف به دو لطف خداست. اول خداوند لذت مناجات را در انسان ایجاد می‌کند، بعد بنده می‌کوشد و در انتها خداوند به لطف خود اجابت می‌کند. براین اساس «انک سمیع الدعاء» یعنی خداوند به دعای انسان گوش می‌دهد و خواسته او را برآورده می‌کند. از جمله راه‌های سلوک تقرب و نشانه ایمان، «دعا خواندن» و «تبری» و «تولی»^۱ است. اینکه نقل است ائمه هدی (ع) بعد دعا دست خود را می‌بوسیدند. شاید وجهش این باشد، چون دست نیاز خود را به سوی خداوند نشانه می‌روند و مطلوبشان را از او دریافت می‌کردند. «امامان (ع) وقت دعا گاهی دست خود را می‌بوسیدند و گاهی بر صورت می‌کشیدند. چنانکه از آداب دعا دست بر چهره کشیدن است» (جوادی آملی، ۱۳۸۸: ۵۲۴/۱۸).

۴-۱. مراقبه داعی، چون اصل دعا، داعی است. داعی بداند تمام اعمال، گفتار، نیات و... او زیر ذرین الهی است. در دعای جوشن کبیر «یا نعم الحسیب... یا نعم الرقیب» خدا بخوبی مراقب و در کمین است، و فرشتگانی برای ما گمارده است. «سعد بن ابی وقاص از حضرت رسول اکرم (ص) درخواست کرد که دعا کن خداوند دعای مرا اجابت فرماید. حضرت رسول (ص) فرمود: ای سعد غذایت حلال باشد دعایت استجابت می‌شود» (کشف الاسرار، ج ۱، ص ۴۵۶). یعنی عدم مراقبت حتی در خوردنی، مانع اجابت است. مفسر تسنیم «انسان مؤمن مراقب، گذشته از مراقبت کار خویش، از مراقبت الهی بر کار خود نیز آگاه و در حالت مراقبه المراقبه است. در آن حال در اعمالش تجدید نظر می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۷۶/۱۵).

۵-۱. سببیت دعا. خداوند با وضع نظام علت و معلول، به لطف خود برای دعای داعی - نه الفاظ دعا - با احراز شرایط، مصالح داعی و فقدان موانع، سببیت تاثیر گذاری قرار داده است. مانند دعای درخواست حضرت موسی (ع) برای زنده شدن قومش (بقره: ۵۵).

۱. در زیارت عاشورا ابتدا برائت سپس موالات آمده است « برئت الی الله و الیکم منهم و من اشیاعهم و اتباعهم و اولیائهم... انی سلم لمن سالمکم .. و ولی لمن والاکم.

در حقیقت هنگام دعا خداوند مقام معنوی داعی را در نظر می‌گیرد « به هر تقدیر، تأثیر تکوینی به نفس قدسی داعی یا مبدأ برتر باز می‌گردد» (جوادی آملی، ۱۳۷۹: ۸۱/۲).
بنابر این سببیت دعا از مقدرات الهی است و با آن منافات ندارد، اما تاثیر دعا محدود است و جلوگیری از قضای مبرم الهی نمی‌کند «دعا توان تغییر حکمت الهی و مصلحت خواهی انسان را ندارد. امام سجاد فرمودند «یا من لا تبدل حکمته الوسائل» (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۱۴۰/۶).

۶-۱. دعا توأمان تلاش فیزیکی؛ در نظام علی معلولی، مطلوب بدون علت و طی مسیر به وجود نمی‌آید. لذا داعی باحفظ شرایط و فقدان موانع، کوشش معمول را برای رسیدن به مطلوب انجام می‌دهد، دعا بدون تلاش، مقدماتش نه تنها تام نمی‌گردد و محقق نمی‌شود بلکه عامل مخدر است. علی (ع) فرمودند: دعا بدون تلاش مانند تیرانداز بدون تیر است (نهج البلاغ: حکمت، ۳۳۷).

«امیر مؤمنان (ع) از شخص عربی که شتر او گال گرفته بود پرسید: چرا شتر را مداوا نمی‌کنی؟ گفت: می‌کنم. فرمود: با چه؟ گفت: با دعا. امام (ع) فرمود: با دعا مقداری قطران (روغن ویژه درمان گر شتران) هم بگذار» (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۴۲۳/۹).

۷-۱. درجات مطلوب، با توجه به سطوح کسب درجات معرفت الهی و تهذیب نفس داعی، مطلوب دعا تشکیکی است. گاه هدف داعی درخواست و گاه طریقی برای ارتباط با خداست. در هر دو صورت دعا کردن پاسخ به درخواست الهی به دعا کردن است. رابطه آندو عام و خاص مطلق است. ارتباط با خدا درخواستی از جنس معنویت است «دعا زمانی نفسی و گاهی مقدمی است؛ یعنی بین خواندن و خواستن فرق است، هرچند در دعا و خواندن؛ خواستن نهفته است» (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۴۰۷/۹).

در تسنیم نمونه‌هایی از دعای مقدمی و نفسی بیان شده است:

- دعای حضرت ابراهیم در مورد امامت ذریه اش (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۴۶۰/۶).
- حضرت زکریا برای فرزنددار شدن «و زکریا اذ نادى ربه رب لا تدرنى فردا و انت خیر الوارثین» (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۱۷۴/۱۴). البته در ظاهر انگیزه این دو دعا عاطفی است، ولی می‌تواند دارای جهت الهی - نگرانی بقا و هدایت نسل آینده - باشد.

- امام علی (ع) در دعای کمیل می فرماید: «صبرت علی عذابک فکیف أصبر علی فراقک» (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۵۲۱/۷).

- امام سجاد در دعای ابو حمزه می فرماید: «بذکرک عاش قلبی» (جوادی آملی، ۱۳۸۴: ۵۴۲/۷). یعنی زندگی قلبم به ذکر توست. زیرا به فرمایش امام سجاد (ع) اگر کسی لذت محبت خدا را بچشد دیگر را، هدف خود غیر خدا قرار نخواهد داد «الهی من ذا الذی ذاق حلاوة محبتک فرام منک بدلا و من ذا الذی انس بقربک فابتغی عنک حولا» (مجلسی، ۱۴۰۷: ۱۴۸/۹۱).

۸-۱. منابع دعا. منابع دعا از جهاتی عدیده‌ای حائز اهمیت است. ارتقا سطوح معرفت الهی، کیفیت شروع، الفاظ مختص خداوند، محتوای دعا، مضمون دعا و... مهم است. مفسر تسنیم از دعای نوح (ع) در قرآن، دعا برای پدر، مادر، اجداد، مردان و زنان با ایمان در کل افراد عالم هستی را استنباط کرده است «رب اغفر لی و لوالدی و لمن دخل بیتی مؤمنا و للمؤمنین و المؤمنات و لا تزد الظالمین الا تبارا» (نوح، ۲۸)، (جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۳۷۹/۵). ابراهیم (ع) نیز چنین دعا کرده است (ابراهیم، ۴۱)، هم چنین امام رضا فرمودند: «واغفر لمن فی مشارق الارض و مغاربها من المؤمنین و المؤمنات» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۱۷/۴۹). این موارد آموزشی به آیندگان در دعا کردن است. بنابراین دعا کردن مخصوص یک قوم یا قبیله خاص در این دیدگاه صحیح نیست

هم چنین معانی عالی دعا، چون پیامبر اسلام (ص) و معصومین (ع) آموزش داده‌اند. هر اسم تکوینی از اسمای الهی عین مسمای خود (همان ذات الهی با تعین خاص وصفی) است و دارای اثار مخصوص به خود است. لذا داعی برای هر حاجتی، اسم مخصوص خدا به آن مورد را بخواند «اللهم انی أسئلك باسمک العظیم الأعظم الأعزّ الأجلّ الأکرم الذی إذا دعیت به علی... کشف البأساء و الضراء انکشف» (دعای سمات).

همانطور که اسمای تکوینی الهی - نه لفظی - همه وجودات عالم هستی را احاطه و نواقص و کمالات وجودی آن را پر کرده است. «علی (ع) به خدا عرض می کند: و بأسمائک الّتی ملأت أركان کلّ شیء» (جوادی آملی، ۱۳۷۹: ۸۱/۲).

۲. تربیت بخشی داعی

انسان گرچه فطرتاً گرایش به اعمال صالح دارد، اما فطرت در معرض تضعیف و تقویت است. در این حالت الگوی معنوی مناسب، با تکیه بر مبانی هستی شناختی دعا، سلوک داعی را بدون واسطه گری تقویت می‌بخشد. «دعا باعث تحکیم پیوند بین مولی و عبد می‌گردد، احدی در این پیوند وساطت نمی‌کند» (جوادی آملی، ۱۳۸۸ ب: ۳۲۰).

بنابراین فایده ارائه دعاهای متعدد در تفسیر تسنیم:

۱-۲. تمرین نحوه دعا کردن و بهترین دعا. نحوه دعا کردن باید غیر مطالبه‌خواهانه باشد. مانند طلب خیر و حسنه در قرآن^۱. چرا که انسان در درگاه الهی هیچ گونه استحقاق و حقی بالذات ندارد. حضرت موسی(ع) بعد از فرار از مصر، وقتی گوسفندان دختران حضرت شعیب را آب داد فرمود: «پروردگارا هر خیر و نیکی بر من فرستی، به آن نیازمندم» (قصص، ۲۴)، یا حضرت زکریا(ع) در فکر نسل آینده بود و بخاطر نسل آینده، از خداوند ذریه طیبه در خواست کرد (آل عمران، ۳۸). مفسر تسنیم: ارائه پیشنهاد معین جز در موارد منصوص و ضروری با ادب دعا سازگار نیست (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۴/۱۶۶).

۲-۲. مخلص پروری؛ شرط اخلاص در دعا، نقلی^۲ و عقلی است. در دعا باید توحید در نیایش یعنی فقط خدا را در نظر داشت. زیرا مؤثر دانستن غیرخدا در عالم هستی، شرک و با توحید افعالی سازگار نیست.

خدا به حضرت عیسی(ع) فرمود: تنها از من طلب کن و از دیگری نخواه «سلنی و لاتسأل غیری» (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۹/۴۱۱).

۳-۲. تمرین مراقبت؛ وعده اجابت خداوند مقیدست «اگر خدا بخواهد، مشکلی را که بخاطر آن او را خوانده‌اید، برطرف می‌سازد» (انعام، ۴۱). اما اجابت دعا مشروط به احراز شرایط وجودی و فقدان موانع است. از جمله شرایط وجودی دعا ایمان و اخلاص و... از شرایط فقدان موانع دعا گناه^۳، ریا و سستی و کاهلی و... است. «هر تکلیف اعم از اصلی یا

۱. مانند دعای قنوت برخی مؤمنان در نماز «ربنا اتنا فی الدینا و فی الآخرة حسنه».

۲. فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (غافر/۱۴).

۳. علی(ع) به کمیل فرمودند: «اللهم اغفر لی الذنوب التي تجبس الدعاء».

فرعی، اعتقادی یا اخلاقی و فقهی و حقوقی، عهد الهی است که مؤمن به آن متعهد است و التزام عمل به آنها همان وفای به عهد است که نصاب لازم اجابت دعای خداوند را داراست». (جوادی آملی، ۱۳۷۸: ۶۷/۴).

۲-۴. تربیت منتظر، با توجه به آیات قرآن بر عدم خلف وعده الهی (آل عمران، ۹) و وعده اجابت دعا، موضوع ارزش انتظار و تربیت منتظر به وجود می‌آید. ارزش انتظار داعی برای رسیدن به مطلوب به ارزش منتظر است، هم چنین از جهت تربیت منتظر به اهمیت منتظر است. این دو موضوع با موضوع انتظار جهان در ظهور منجی جهانی قابل بسط است. مفسر تسنیم: ارج انتظار به کرامت منتظر است و حرمت ترقب، به مقدار تأثیر مترقب است» (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۷۱).

نتیجه گیری

۱. جایگاه دعا بر مباحث معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی مبتنی است. و در مقایسه بینابین ادیان به تدقیق و سطوح معارف الهی ارائه شده مربوط است.
۲. دلیل دعا در تلمود شبهات معنوی انسان در خلقت بخداست و در دیدگاه جوادی و تفسیر تسنیم فقیر بودن حیّ متألّه است.
۳. در تلمود دعا و نماز گویی یکی محسوب می‌شوند، حتی اگر دو عمل مقارن باشند، از نظر فقهی دعا یک تکلیف واجب است. در تسنیم دعا گرچه دعا از اقسام عبادت است ولی دعا و نماز دو موضوع جداگانه هستند و دعا از فقهی مستحب است.
۴. در تلمود داعی در بکارگیری صفات مدعو فقط باید سه صفت را نام ببرد. در تسنیم ضمن آشنایی با ۱۰۰۰ از اسمای حسنای الهی در دعای جوشن کبیر، هر دعایی با یکی از اسمای الهی شروع می‌شود.
۵. هر دو بهره‌مندی از دعا را مشروط به اخلاص می‌دانند، اما در تلمود به دستورالعمل دعا اشاره نشده است. ولی در تسنیم متاخذ از منابع دعایی علاوه بر آموزش نحوه ورود در دعا به بعد معرفت بخشی داعی و تربیت بخشی داعی اشاره شده است.
۶. مطلوب دعا تشکیکی است. منتهی نمونه‌های ذکر شده در تلمود، بیشتر جنبه «درخواستی» دارد ولی در تسنیم به هر دو نمونه «خواستن» و «خواندن» اشاره شده است.
۷. در تلمود صورت اولیه دعا تغییر کرده و بخش اعظم الفاظ آن توسط انجمن کبیر انشا شده است. لذا تعابیر آن انسانی است. در تسنیم منابع دعا از قرآن و سخنان معصومین است. همین موضوع ضمن به کارگیری الفاظ مناسب در مورد خداوند، غنای ویژه‌ای به محتوای متون دعایی داده و موجب تفاوت بنیادین در جایگاه دعا گشته است.

فهرست منابع

قرآن

صحیفه الإمام الرضا (ع) (۱۴۰۶ه ق)، محقق نجف، محمد مهدی، چاپ اول، مشهد، کنگره جهانی امام رضا (ع).

تورات

تلمود

۱. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۳۹۰ه ق)، معجم مقاییس اللغة، محقق هارون، عبدالسلام محمد، چاپ اول، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.

۲. ابن سیده، علی بن اسماعیل (بی تا)، المحکم و المحيط الأعظم، محقق هنداوی، عبدالحمید، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیة.

۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (بی تا)، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، ناشر دار صادر،

۴. اشتاین سالتر، آدین (۱۳۸۳)، سیری در تلمود، ترجمه باقر طالبی دارابی، چاپ دوم، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.

۵. اُنترمن، آلن (۱۳۸۵)، باورها و آیین‌های یهودی، ترجمه رضا فرزین، چاپ اول، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.

۶. ایزیدور اپستاین (۱۳۸۵)، یهودیت بررسی تاریخی، ترجمه بهزاد سالکی، چاپ اول، تهران، موسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

۷. پیترز، اف ئی (۱۳۸۴) یهودیت، مسیحیت و اسلام، ترجمه حسین توفیقی، چاپ اول، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب، ج ۳ و ۱.

۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، تسنیم، ج ۴، محقق علی اسلامی، چاپ دوم، قم، انتشارات اسرا.

۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، الف، تسنیم، ج ۵، محقق احمد قدسی، چاپ دوم، قم، انتشارات اسرا.

۱۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، ب توحید در قرآن، محقق حیدر علی ایوبی، چاپ اول، انتشارات اسرا.

۱۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، تسنیم، ج ۶، محقق حسن واعظی محمدی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.

۱۲. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴)، تسنیم، ج ۷، محقق احمد قدسی، چاپ دوم، قم، انتشارات اسرا.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴)، تفسیر انسان به انسان، محقق محمد حسین الهی زاده، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، تسنیم، ج ۸، محقق عبدالکریم عابدینی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۵)، تسنیم، ج ۹، محقق حسن واعظی محمدی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۶. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، تسنیم، ج ۱۴، محقق عبدالکریم عابدینی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۷. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، تسنیم، ج ۱۵، محقق عبدالکریم عابدینی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، تسنیم، ج ۱۶، محقق عبدالکریم عابدینی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۱۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، الف، ادب و فنای مقربان، محقق محمد صفایی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۲۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸)، ب، حماسه و عرفان، محقق محمد صفایی، چاپ دوازدهم، قم، انتشارات اسرا.
۲۱. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷)، جامعه در قرآن، محقق مصطفی خلیلی، چاپ اول، قم، انتشارات اسرا.
۲۲. جیمز هاکس (۱۳۸۳) قاموس کتاب مقدس، تهران، نشر اساطیر.
۲۳. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، محقق مؤسسه آل البیت علیهم السلام، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البیت (ع).
۲۴. حیم شختر و دیگران (۱۹۷۷م)، واژه های فرهنگ یهود، سر دبیر ترجمه: منشه امیر و دیگران، واژه ها: اینوعم شبتای و دیگران، چاپ اورشلیم، انجمن جوامع یهودی - تل اوو - ایسرائل.
۲۵. حمامی لاله زار و دیگران (۱۳۸۲)، فرهنگ و بینش یهود مقطع متوسطه، سال دوم، نظام جدید آموزش متوسطه، چاپ چهارم، تهران، انجمن کلیمیان تهران.
۲۶. حمامی لاله زار و دیگران (۱۳۸۲)، فرهنگ و بینش یهود مقطع راهنمایی، نظام جدید آموزش

۲۷. چاپ چهارم، تهران، انجمن کلمیان تهران. ۸۲۷. حماسی لاله زار و دیگران (۱۳۸۲)، فرهنگ و بینش یهود مقطع ابتدایی، نظام جدید آموزش؛ چاپ چهارم، تهران، انجمن کلمیان تهران.
۲۸. علامه حلی، احمد بن فهد آل (بی تا)، عدة الداعی و نجاح الساعی، قم، کتاب فروشی وجدانی.
۲۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴)، مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، تهران، مرتضوی.
۳۰. سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۸۴)، یهودیت، چاپ دوم، قم، آیت عشق.
۳۱. سویدان، طارق (۱۳۹۱)، دایره المعارف مصور تاریخ یهودیت و صهیونیسم، مترجم زهرا یگانه و جمعی، چاپ اول، تهران، نشر سایان
۳۲. شلبی، احمد (۲۰۰۸م) مقارنه الادیان الیهودیه، مکتبه النهضة المصریه
۳۳. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)، المیزان، مترجم، محمد باقر موسوی، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۴. قمی، شیخ عباس (۱۳۸۰)، مفاتیح الجنان، ترجمه هاشم رسولی محلاتی، تهران، مؤسسه فرهنگی هنری ندای مهر آفرین.
۳۵. کهن، ابراهام (۱۳۸۲)، گنجینه ای از تلمود، ترجمه امیر فریدون گرگانی، چاپ دوم، تهران، انتشارات اساطیر
۳۶. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳)، بحار الأنوار، محقق جمعی از محققان، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۳۷. هاکس، مستر (۱۳۸۳)، قاموس کتاب مقدس، چاپ اول، تهران، اساطیر.
۳۸. هایلر، فریدریش (۱۳۹۳)، نیایش، ترجمه شهاب الدین عباسی، چاپ دوم، تهران، نشرنی.
۳۹. هینلز، جان راسل (۱۳۸۶)، فرهنگ ادیان جهان، گروه مترجمان، چاپ اول، قم، مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب.